

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗАГРОЗ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

© 2015 ЄРМАЧЕНКО В. Є.

УДК 338.486.3

Єрмаченко В. Є.

Концептуальні підходи до визначення загроз розвитку туризму в Україні

На основі проведеного експертного опитування здійснена ідентифікація, предметний опис та порівняльна характеристика загроз розвитку туристичної діяльності в Україні. Встановлено, що найбільші негативні наслідки для ринку туристичних послуг мають економічні загрози, а саме: зменшення купівельної спроможності населення, зниження зайнятості, зростання індексу цін на більшість товарів та послуг, несприятливі коливання валютних курсів, а також геополітичні загрози, які можуть мати довгостроковий та структурний негативний вплив. Доведено, що істотною характерною рисою загроз є їх взаємообумовленість; процесам реалізації загроз притаманний синергетичний ефект; поряд з детальним аналізом конкретних загроз з метою ефективного управління соціально-економічним розвитком у сфері туризму необхідним є синтез отриманої інформації до рівня розуміння ринку туристичних послуг як складної системи, тенденції зміни параметрів якої встановлюються під впливом широкого кола деструктивних чинників, які є внутрішніми та зовнішніми по відношенню до національної економічної системи.

Ключові слова: туризм, ринок туристичних послуг, загрози, економічна безпека, система управління розвитком туризму

Рис.: 4. Формул: 3. Бібл.: 9.

Єрмаченко Володимир Єгорович – кандидат економічних наук, професор, кафедра туризму, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Email: svetlana.lab@gmail.com

УДК 338.486.3

UDC 338.486.3

Єрмаченко В. Є. Концептуальные подходы к определению угроз развитию туризма в Украине

На основе проведенного экспертного опроса осуществлена идентификация, предметное описание и сравнительная характеристика угроз развитию туристической деятельности в Украине. Выявлено, что наибольшие негативные последствия для рынка туристических услуг имеют экономические угрозы, а именно: уменьшение покупательной способности населения, снижения занятости, рост индекса цен на большинство товаров и услуг, неблагоприятные колебания валютных курсов, а также геополитические угрозы, которые могут иметь долгосрочное и структурное негативное воздействие. Доказано, что существенной характерной чертой угроз является их взаимозависимость; процессам реализации угроз присущ синергетический эффект; наряду с детальным анализом конкретных угроз для целей эффективного управления социально-экономическим развитием в сфере туризма необходим синтез полученной информации до уровня понимания рынка туристических услуг как сложной системы, тенденции изменения параметров которой устанавливаются под влиянием широкого круга деструктивных факторов, являющихся как внутренними, так и внешними по отношению к национальной экономической системе.

Ключевые слова: туризм, рынок туристических услуг, угрозы, экономическая безопасность, система управления развитием туризма

Рис.: 4. Формул: 3. Библ.: 9.

Єрмаченко Владимир Егорович – кандидат экономических наук, профессор, кафедра туризма, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Email: svetlana.lab@gmail.com

Yermachenko V. Ye. Conceptual Approaches to Identification of Threats to the Development of Tourism in Ukraine

Using the conducted expert survey as a basis, the author carried out identification, focused description, and comparative analysis of threats to the development of tourism in Ukraine. It allowed establishing that the most detrimental effects on the travel services market are produced by economic threats, namely: decreased consumer purchasing power, lower employment rates, growing price index for most goods and services, unfavorable exchange rate fluctuations, as well as geopolitical threats that may have long-term and structural negative effects. The study proves that interdependence of threats is their essential property; the synergistic effect is inherent in threat materialization processes; achieving efficiency in management of the socioeconomic development of tourism requires, alongside the in-depth analysis of specific threats, synthesis of the obtained information into understanding of the travel services market as a complex system where tendencies in parameter changes are set under the influence of a wide range of destructive factors that are both internal and external with respect to the national economic system.

Keywords: tourism, travel services market, threats, economic security, tourism development management system

Pic.: 4. Formulae: 3. Bibl.: 9.

Yermachenko Volodymyr Ye. – Candidate of Sciences (Economics), Professor, Department of Tourism, Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Email: svetlana.lab@gmail.com

Вступ. Феноменальне зростання підприємницької активності сфери туризму у відповідь на пошуків послуг організації подорожей, рекреації та дозвілля стає невід'ємною рисою розвитку світового соціально-економічного простору. В Україні стан та рівень розвитку туристичної сфери національної економіки формується під впливом складних внутрішніх процесів соціальної, економічної та геополітичної динаміки, які без належного реагування з боку системи управління туризмом на націо-

нальному рівні, а також на рівні окремих суб'єктів господарювання, можуть стати суттєвими загрозами розвитку ринку туристичних послуг. Відповідно, актуалізується потреба глибокого дослідження та розроблення теоретичних, концептуальних та методологічних положень управління загрозами та безпекою функціонування суб'єктів туристичної діяльності, яка утворює принципово нову наукову парадигму та предметну сферу економічних досліджень. Підґрунтям формування новітньої концепції розвитку ту-

ризму в Україні має стати зарубіжний та вітчизняний досвід управління загрозами, що обумовлює актуальність проблематики даної статті.

Метою дослідження є ідентифікація, предметний опис та порівняльна характеристика загроз розвитку туристичної діяльності в Україні на основі проведеного експертного опитування та у співставленні з висновками міжнародних експертних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість та актуальність досліджень проблем розвитку туризму в Україні підтверджує наявність значної кількості наукових розробок. Монографічні праці О. Любіцевої, С. Мельниченко, Т. Ткаченко [7], В. Герасименка [4], М. Кизима [8] та інших науковців стають фундаментальною основою подальших прикладних розробок [1 – 3; 5; 6] в різних частинах загальної проблемної області, проте ефективність внесених практичних пропозицій у діяльності суб'єктів туристичного ринку суттєво зменшується в умовах відсутності системи управління економічною безпекою та протидії загрозам розвитку туризму.

Виклад основного матеріалу. За висновками фахівців Всесвітнього економічного форуму [9], загрози розвитку соціально-економічних систем можливо поділити на економічні, природні, геополітичні, соціальні та технологічні (рис. 1).

При використанні такої класифікації найбільше значення у світовому масштабі в 2007 – 2014 роках мали економічні загрози, зокрема криза неплатежів та припинення діяльності великих економічних агентів, що може виклика-

ти ланцюгову реакцію в міжнародній фінансовій системі. Проте в 2015 р. першочергове значення, на думку експертів Всесвітнього економічного форуму [9], отримала загроза кризи водо забезпечення, сутність та причини якої набули нового розуміння в міжнародній спільноті як соціальної, а не природної загрози.

Розвиток туризму в Україні, підкорюючись загальним світовим тенденціям, в останні роки зазнає критичного впливу деструктивних чинників внутрішнього геополітичного та економічного простору і потребує формування особливої системи управління загрозами, яка повинна функціонувати як на національному рівні, так і на рівні окремих суб'єктів туристичної діяльності.

Ефективно побудована система управління розвитком соціально-економічних процесів у сфері туризму повинна у довгостроковій перспективі забезпечувати зниження впливу загроз і деструктивних чинників, а також сприяти зменшенню вірогідності їх прояву. Отже, мета функціонування системи управління розвитком туризму у формалізованому вигляді може бути представлена як:

$$\begin{cases} F(x) \rightarrow \min \\ L(x) \rightarrow \min' \end{cases} \quad (1)$$

де $F(x)$ – сумарний вплив загроз соціально-економічного розвитку;

$L(x)$ – вірогідність прояву загроз та деструктивних чинників.

Найбільша результативність функціонування системи управління розвитком туризму (УРТ) досягається

	2011	2012	2013	2014	2015
1	криза неплатежів	припинення діяльності великих економічних агентів	припинення діяльності великих економічних агентів	криза неплатежів	криза водозабезпечення
2	невміла адаптація до зміни клімату	криза водозабезпечення	криза водозабезпечення	невміла адаптація до зміни клімату	поширення інфекційних захворювань
3	міжрегіональні конфлікти	продовольча криза	криза неплатежів	криза водозабезпечення	застосування зброї масового знищення
4	інфляція	криза неплатежів	застосування зброї масового знищення	структурне безробіття	міжрегіональні конфлікти
5	зростання цін на енергоресурси	зростання цін на енергоресурси	невміла адаптація до зміни клімату	неадекватне використання технологій та баз даних	невміла адаптація до зміни клімату

Умовні позначення:

- – економічні загрози
- ▨ – природні загрози
- ▧ – геополітичні загрози
- ▤ – соціальні загрози
- ▩ – технологічні загрози

Рис. 1. Ранжування значимості загроз соціально-економічного розвитку в світі [9]

за умови виконання завдань мінімізації сумарного впливу загроз та вірогідності їх прояву одночасно або синхронізовано щодо найбільш впливових загроз соціально-економічного розвитку у сфері туризму.

Для формування збалансованої організаційної структури системи УРТ, а також з метою забезпечення можливостей порівняння результатів функціонування національної системи УРТ з параметрами міжнародного ринку туристичних послуг, доцільно використовувати групування загроз та компонентне наповнення груп відповідно до практики експертизи Всесвітнього економічного форуму. Отже, у процесі проектної організації системи управління соціально-економічним розвитком у сфері туризму підсистема управління безпекою повинна надавати можливості вирішення оперативних та стратегічних задач щодо основних загроз за такими групами (рис. 2):

- 1) економічні: x_{11} – інфляція; x_{12} – зменшення купівельної спроможності; x_{13} – криза неплатежів; x_{14} – структурне безробіття; x_{15} – припинення діяльності великих економічних агентів;
- 2) природні: x_{21} – природні стихійні лиха; x_{22} – невміла адаптація до зміни клімату; x_{23} – втрата біологічного розмаїття та унікальних природних ресурсів; x_{24} – антропогенні катастрофи;
- 3) геополітичні: x_{31} – корупція, організована злочинність; x_{32} – широкомасштабні терористичні атаки і військові операції; x_{33} – міжрегіональні конфлікти; x_{34} – застосування зброї масового знищення;
- 4) соціальні: x_{41} – урбанізація; x_{42} – продовольча криза; x_{43} – широкомасштабна вимушена міграція;

x_{44} – криза водозабезпечення; x_{45} – поширення інфекційних захворювань; x_{46} – соціальні протести та заворушення;

- 5) технологічні: x_{51} – широкомасштабні інформаційні та кібератаки; x_{52} – порушення у роботі транспортної системи та засобів зв'язку; x_{53} – неадекватне використання технологій та інформаційних баз даних.

Отже, комплекс загроз соціально-економічному розвитку у сфері туризму має таке компонентне наповнення:

$$\langle E(x), P(x), G(x), S(x), T(x) \rangle, \quad (2)$$

- де $E(x)$ – сукупність економічних загроз;
 $P(x)$ – сукупність природних загроз;
 $G(x)$ – сукупність геополітичних загроз;
 $S(x)$ – сукупність соціальних загроз;
 $T(x)$ – сукупність технологічних загроз.

Для отримання комплексного бачення проблем та перспектив соціально-економічного розвитку у сфері туризму необхідно сприймати визначені загрози і прогнозувати їх прояви не розрізнено, а враховуючи їх тісний взаємозв'язок (рис. 2). Досвід, отриманий в ході проведеного дослідження, надає підстави вважати, що істотною характерною рисою загроз є їх взаємообумовленість; процесам реалізації загроз притаманний синергетичний ефект; поряд з детальним аналізом конкретних загроз з метою ефективного управління соціально-економічним розвитком у сфері туризму необхідним є синтез отриманої інформації до рівня розуміння ринку туристичних послуг як складної системи, тенденції зміни параметрів якої вста-

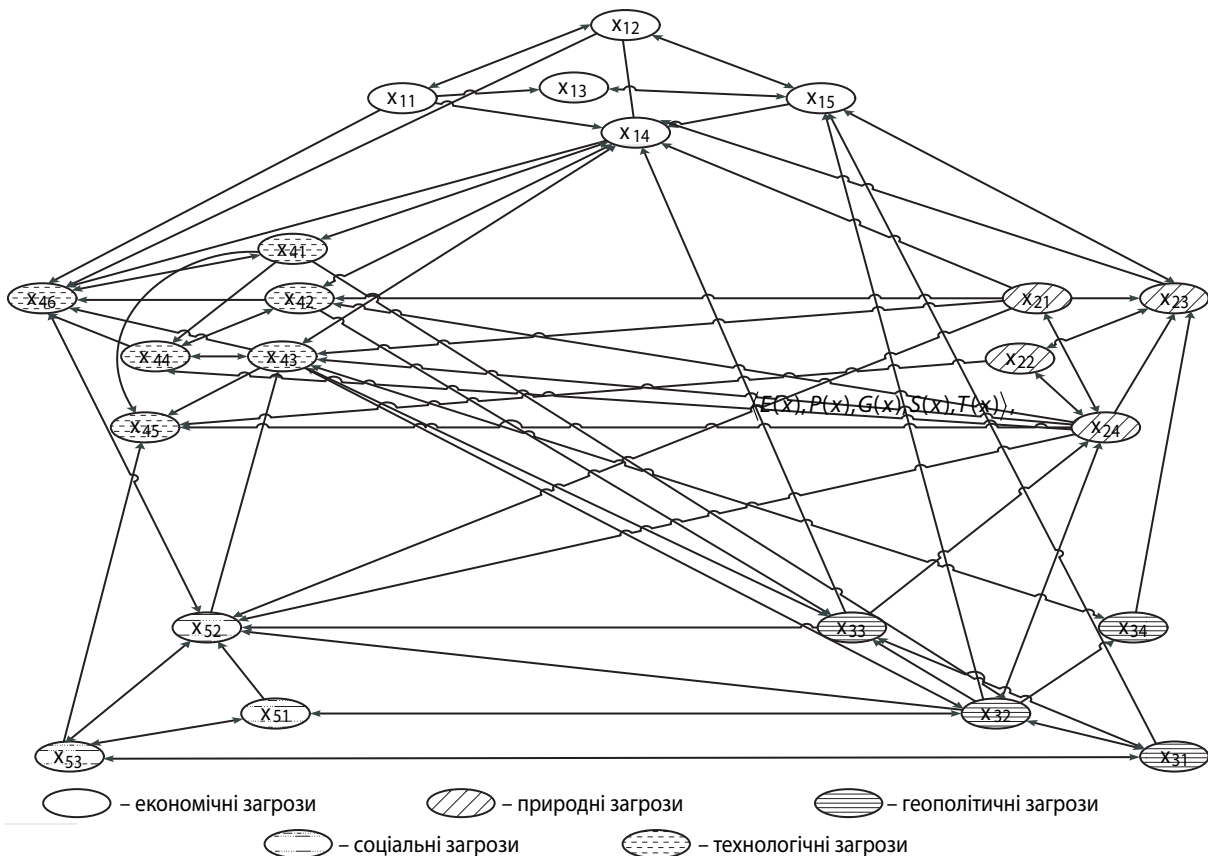

Рис. 2. Взаємозв'язок загроз розвитку туризму в Україні

новляються під впливом широкого кола деструктивних чинників, які є внутрішніми та зовнішніми по відношенню до національної економічної системи.

Результати експертного оцінювання взаємозв'язку загроз розвитку туризму можуть також надати інформаційну базу для оцінювання ступеню тісноти зв'язку між різними загрозами, який за методикою [9] може бути розрахований як:

$$IC_{ij} = \sqrt{\frac{\sum_{n=1}^N P(i, j)_n}{P_{\max}}}, \quad (3)$$

де IC_{ij} – ступінь тісноти зв'язку між загрозами i та j ;
 N – кількість експертів, що беруть участь у дослідженні, $n = [1; N]$, і надали кваліфіковану відповідь $P(i, j)$;

$$P(i, j) = \begin{cases} 0, & \text{якщо експерт не підтверджує існування зв'язку} \\ 1, & \text{якщо експерт підтверджує існування зв'язку} \end{cases}$$

$P_{\max}$ – сума позитивних відповідей експертів, яка є максимальною з усіх порівнянь зв'язку між загрозами i та j .

За результатами проведеного експертного опитування встановлено рівень значущості загроз соціально-економічному розвитку у сфері туризму з урахуванням тенденцій, що набули силу в 2014 р. (рис. 3).

За одностайною думкою експертів найбільші негативні наслідки для ринку послуг виїзного туризму має зменшення купівельної спроможності населення України (x_{12}), що спостерігалося з 2014 р.; у першій половині 2015 р.

платоспроможний попит суттєво скоротився на фоні зниження зайнятості, зростання індексу цін на більшість товарів та послуг, несприятливих коливань валютних курсів. Зростання вартості туристичного обслуговування в основних туристичних дестинаціях могло б мати позитивні наслідки для зростання конкурентоспроможності вітчизняного туристичного продукту, проте суб'єкти господарської діяльності, виробники характерних туристичних послуг, особливо оздоровчого та санаторно-курортного туризму, обмежені ресурсами існуючої матеріально-технічної бази, не змогли суттєво розширити виробництво якісного турпродукту. Подальші інфляційні процеси в економіці та зменшення купівельної спроможності споживачів туристичних послуг можуть відбуватися на фоні загального скорочення підприємницької активності суб'єктів туристичної діяльності і виходу з ринку добре відомих туристичних операторів (x_{15}).

В середньому, саме економічні загрози є найбільш визначальними для соціально-економічного розвитку туризму (4,88 у порівнянні із загальним середнім значенням на рівні 4,35). Проте широкомасштабні терористичні атаки і військові операції (x_{35}) на території окремих регіонів України стають перепоною туристичних потоків не лише для населення цих регіонів, але й для іноземців, які планували в 2014 – 2015 р. тимчасовий візд на територію України з метою споживання туристичних продуктів.

Результатами фінансово-господарської діяльності з надання послуг внутрішнього туризму у 2014 р. також під-

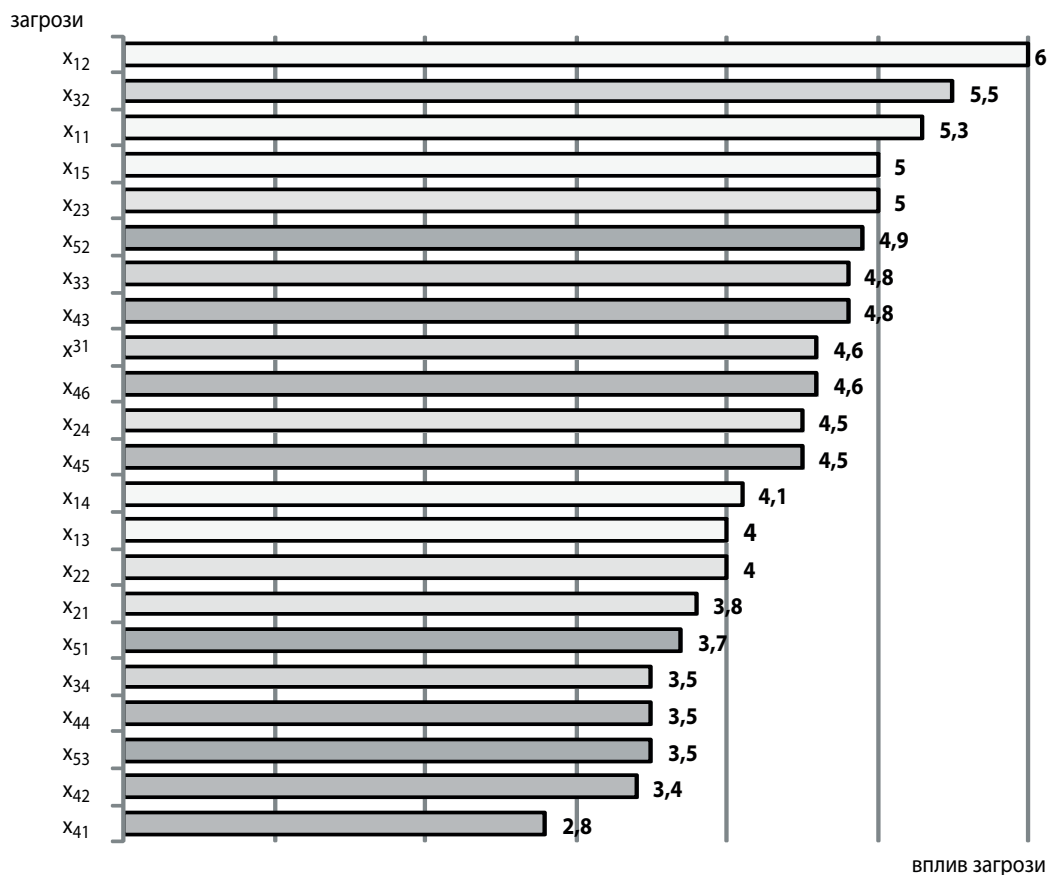

Рис 3. Значимість загроз соціально-економічного розвитку у сфері туризму в Україні (за результатами 2014 р.)

тверджується достовірність експертних висновків, щодо того, що геополітичні конфлікти на території України мали своїм наслідком втрату біологічного розмаїття та унікальних для національного туристичного ринку природних ресурсів, і таким чином вивели відповідну загрозу (x_{23}) до п'яти найбільших деструктивних чинників, що позначилися на рівні соціально-економічного розвитку у сфері туризму.

Втім, для визначення тенденцій розвитку національного ринку туристичних послуг у стратегічній перспективі доцільним є врахування деструктивних чинників та загроз загальносвітового масштабу (рис. 4).

За визначенням міжнародних експертів [9], серед економічних загроз на розвиток світового соціально-економічного простору в 2015 р. матимуть вплив криза неплатежів, структурне безробіття та припинення діяльності великих економічних агентів (x_{15}). Значимість останньої загрози (x_{15}), як і середня оцінка значимості економічних загроз, є майже однаковою як для світового ринку, так і для внутрішнього ринку туристичних послуг України, (4,81 та 4,88 відповідно), проте для розвитку туризму в Україні саме економічні загрози у 2015 р. набувають першочергового значення і за результатами проведеного експертного аналізу можуть стати суттєвим стримуючим фактором.

Для збереження економічних основ фінансово-господарської діяльності у сфері туризму в умовах наявних економічних загроз вітчизняним суб'єктам підприємницької діяльності вкрай важливо використовувати прогресивні моделі організації туристичного обслуговування; важливим завданням продуцентів характерних туристичних послуг є підвищення якості послуг, оптимальне використання наявного ресурсного потенціалу та його розширення, проведення на національному та регіональному рівнях рекламно-інформаційних заходів для підвищення поінформованості населення щодо можливостей рекреації, відпочинку та оздоровлення в Україні.

Результати проведеного експертного опитування підтверджують, що в найближчій часовій перспективі розвиткові внутрішнього туризму в Україні можуть сприяти очікування щодо природних загроз, середній рівень яких в Україні, за оцінками експертів, є нижчим за загальносвітовий рівень (4,325 у порівнянні з 4,630). Суттєво нижчим у порівнянні зі світом є вплив на розвиток туризму в Україні стихійних природних катаклізмів та результатів невмілої адаптації до зміни клімату (x_{21} та x_{22} відповідно). Найбільший вплив на стан національного туристично-рекреаційного комплексу мають загрози, пов'язані зі втратою біологічного розмаїття та унікальних природних

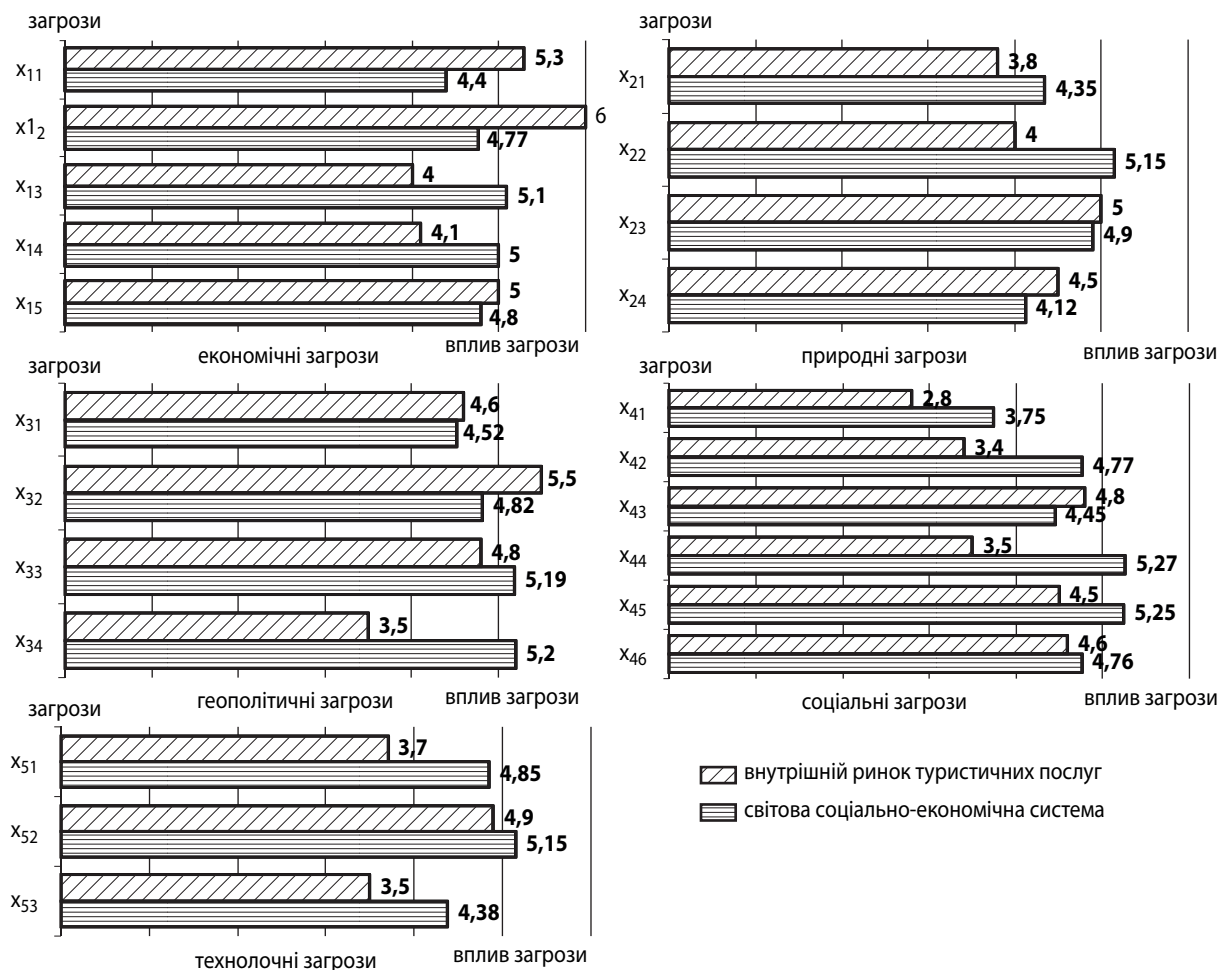

Рис. 4. Значимість загроз розвитку національного ринку туристичних послуг та світової соціально-економічної системи

ресурсів; у вирішенні цієї проблеми індивідуальні ініціативи суб'єктів туристичної діяльності у більшості випадків є безуспішними без рішучого втручання органів державної влади та навіть міжнародної спільноти. Проте ситуація, що склалася у геополітичному просторі в 2013 – 2014 р., в багатьох не сприяє відновленню та розвитку туристичного потенціалу України.

За середнім рівнем геополітичних загрози є найбільш впливовими на розвиток туристичної сфери національної економіки, після групи економічних загроз (4,60 та 4,88 відповідно), при цьому таке середнє значення отримане за рахунок низьких оцінок експертів щодо можливостей широкомасштабного застосування в Україні зброї масового знищення (x34).

Соціальні загрози розвитку внутрішнього туристичного ринку, за оцінками проведеного експертного опитування, є в цілому нижчими за загальносвітовий рівень (в середньому 3,93 у порівнянні зі 4,70), і лише широкомасштабна вимушена міграція (x43) матиме більший вплив на розвиток туризму в Україні, ніж на розвиток світової соціально-економічної системи. У процесі розробки планів розвитку суб'єктам туристичної діяльності доцільно враховувати очікування експертів щодо можливостей соціальних протестів та заворушень на окремих територіях України (x46), вплив яких може бути суттєвим як для фінансових результатів господарської діяльності, так і для іміджу окремих виробників характерних туристичних послуг та туристичних продуктів.

Серед технологічних загроз найбільший вплив на розвиток туристично-рекреаційної сфери України, за результатами проведеного експертного аналізу, матимуть порушення у роботі транспортної системи та засобів зв'язку, і хоча очікування експертів щодо вірогідності їх широкомасштабного прояву є досить низькими, виробникам туристичних продуктів доцільно передбачати відповідні загрози у процесі планування туристичного обслуговування з переміщенням туристів територією України. В цілому, вплив технологічних загроз на розвиток туризму в Україні є нижчим за світовий рівень (4,03 у порівнянні з 4,79), в багатьох завдяки низьким оцінкам експертів впливу на розвиток туристичного бізнесу неадекватного використання технологій та інформаційних баз даних, а також широкомасштабних інформаційних та кібератак.

Висновки. Отже, підкорюючись основним деструктивним факторам, що впливають на стан та розвиток національної соціально-економічної системи, сфера туризму в Україні стає у найближчій перспективі найбільш вразливою для економічних та геополітичних загроз, на відміну від загальносвітових очікувань домінуючого впливу соціальних кризових явищ. Врахування визначених загроз у комплексі дозволяє суб'єктам туристичної діяльності вірно визначити пріоритетні напрями розвитку на внутрішньому ринку та раціонально використовувати наявний туристично-рекреаційний потенціал в умовах швидких змін параметрів національної економіки. Вагоме практичне значення матимуть подальші наукові дослідження, спрямовані на розробку економіко-математичних моделей розвитку туристичного ринку України в умовах реалізації загроз та деструктивних чинників економічного, геополітичного, соціального, природного та технологічного характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дехтяр Н. А. Тенденції розвитку світового ринку ділового туризму / Н. А. Дехтяр // Проблеми економіки. – 2014. – № 1. – С. 43 – 51.
2. Должикова-Полищук Л. В. Динамика и развитие делового и конгрессного туризма в Украине / Л. В. Должикова-Полищук // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 8 (158). – С. 67 – 71.
3. Маркіна І. А. Антикризове управління туристичними організаціями і підприємствами як засіб формування їхніх конкурентних переваг / І. А. Маркіна, В. М. Маховка // Проблеми економіки. – 2014. – № 2. – С. 205 – 210.
4. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку : монографія / За заг. ред. професора В. Г. Герасименка. – Одеса : Астропринт, 2013. – 304 с.
5. Саух І. В. Державне регулювання розвитку туризму: сутність поняття та проблеми визначення / І. В. Саух // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 4 (154). – С. 54 – 59.
6. Сисоєва С. І. Механізми вдосконалення розвитку регіонального туризму України / С. І. Сисоєва // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 3. – С. 148 – 153.
7. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко. – К. : КНТЕУ, 2009. – 463 с.
8. Туризм в умовах глобалізації: особливості та перспективи розвитку : монографія / За ред. М. О. Кизим, В. Є. Єрмаченко. – Х. : ІНЖЕК, 2012. – 472 с.
9. Global Risks: Insight Report 2015. – Geneva : World Economic Forum, 2014. – 69 p.

REFERENCES

- Dekhtiar, N. A. "Tendentsii rozvytku svitovoho rynku dilovoho turizmu" [Trends in the global market of business tourism]. *Problemy ekonomiky*, no. 1 (2014): 43-51.
- Dolzjikova-Polishchuk, L. V. "Dinamika i razvitiye delovogo i kongressnogo turizma v Ukraine" [Dynamics and the development of business and congress tourism in Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 8 (158) (2014): 67-71.
- Global Risks: Insight Report 2015 Geneva: World Economic Forum, 2014.
- Markina, I. A., and Makhovka, V. M. "Antykryzove upravlinnia turystychnymy orhanizatsiiamy i pidpriemstvamy iak zasib formuvannia ikhnikh konkurentnykh perevah" [Crisis management tourism organizations and businesses as a source of their competitive advantage]. *Problemy ekonomiky*, no. 2 (2014): 205-210.
- Rynky turystychnykh posluh: stan i tendentsii rozvytku [Tourism market: state and development trends]. Odessa: Astroprynt, 2013.
- Sysoieva, S. I. "Mekhanizmy vdoskonalennia rozvytku regionalnogo turizmu Ukrainy" [Mechanisms of improvement of regional tourism Ukraine]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, no. 3 (2014): 148-153.
- Saukh, I. V. "Derzhavne rehuivuvannia rozvytku turizmu: sutnist poniattia ta problemy vyznachennia" [State regulation of tourism development: the essence of the concept and definition of the problem]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 4 (154) (2014): 54-59.
- Turyzm v umovakh hlobalizatsii: osoblyvosti ta perspektyvy rozvytku [Tourism in the context of globalization: features and prospects]. Kharkiv: INZHEK, 2012.
- Tkachenko, T. I. *Stalyi rozvytok turizmu: teoriia, metodolohiia, realii biznesu* [Sustainable Tourism Development: Theory, Methodology, business realities]. Kyiv: KNTEU, 2009.